

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

РОМАН Вікторія Володимирівна

УДК 81'373.45-115

**АДАПТАЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ
(ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)**

10.02.15 – загальне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Глушенко Володимир Андрійович,
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний
університет», завідувач кафедри германської та
слов'янської філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Карпенко Олена Юріївна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри граматики англійської мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Балабан Олена Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри загального мовознавства і
германістики.

Захист дисертації відбудеться «26» жовтня 2018 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.05 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65045, м. Одеса, вул. Єврейська, 25.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «26» вересня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Дружина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Питання оновлення й збагачення лексичного складу мови численними іншомовними запозиченнями досліджується в багатьох студіях, присвячених змінам у мові. Наукова література містить низку неоднозначних оцінок дослідників щодо лексичних запозичень: з одного боку, науковці відзначають беззаперечне збагачення тієї або іншої мови, відображення за допомогою асимільованих лексичних запозичень світових здобутків і досягнень у науковій, економічній, суспільно-політичній та інших сферах, а з іншого – засвідчують надмірне використання й засмічення мови іншомовними лексемами часто за наявності їхніх лексичних питомих відповідників.

У мові-реципієнті відбувається адаптація лексичних запозичень на всіх рівнях. Процес адаптації становить значний інтерес у загальнотеоретичному аспекті. Упродовж кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст. виходять праці, автори яких, не обмежуючись емпіричним матеріалом тієї або іншої мови, вдаються до важливих загальнотеоретичних узагальнень, пов'язаних з адаптацією лексичних запозичень.

Зазначена проблема зберігає актуальність і в наш час. Тому, без сумніву, актуальним є звернення до теоретичної спадщини лексикологів кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст., які досліджували процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Пропоноване лінгвістичне дослідження, з нашого погляду, сприятиме розв'язанню цієї важливої проблеми загальної лексикології.

Запозичення іншомовних слів – складний і різнобічний процес як із генетичного, так і з структурно-функціонального погляду. Засвоєння іншомовних слів до системи мови-реципієнта є головним питанням у вивченні запозичень. Більш глибоке лінгвістичне вивчення процесу іншомовних запозичень у мові-реципієнті пов'язано з проблемою освоєння запозичених слів з урахуванням усіх рівнів мовної системи, а також з питанням про послідовність такої асиміляції. Лексико-семантична і словотвірна система становлять найвищі ступені адаптації лексичних запозичень, підґрунтя яких складає графічна, фонетична та морфемна засвоєність.

Різноманітна з функціонального та структурного погляду гетерогенна лексика індоєвропейських мов та мов інших сімей є результатом взаємодії різнорідних інтра- та екстралінгвальних (історичних, політичних, культурних, соціальних, етнічних, конфесійних) чинників. Вивчення мовних явищ можливе як з позиції синхронії, так і з позицій діахронії. Тому видається важливим дослідити принципи та закономірності визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті в лінгвістично-історичному аспекті. Такий напрям наукового дослідження проблеми засвоєння іншомовних лексичних запозичень є актуальним і важливим. Розкриття пропонованої теми дозволить висвітлити погляди мовознавців кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст. на адаптацію лексичних запозичень у мові-реципієнті з урахуванням закономірностей еволюції наукової думки.

На жаль, ми змушені констатувати відсутність лінгвістично-історичних досліджень із проблеми адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті,

здійснених на основі системного аналізу значного за обсягом конкретного матеріалу. У мовознавчих студіях трапляються лише деякі міркування щодо підходів певних мовознавців і лінгвістичних шкіл до цих питань. Проте спеціальних праць, присвячених аналізу відповідних концепцій, у мовознавстві немає, і тому багато що залишається нез'ясованим.

Наша дисертаційна робота є спробою такого спеціального лінгвоісторіографічного дослідження. Отже, ми виходимо з того, що розглядувана проблема є малодослідженою й водночас актуальною. Розкриття теми роботи дозволить висвітлити погляди мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст. на питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

Отже, **актуальність** теми дослідження полягає в тому, що адаптація запозичених лексем у мові-реципієнті в лінгвоісторіографічному аспекті висвітлена недостатньо. Такий напрям наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є актуальним і важливим, оскільки досягнення лексикологів минулого зберігають свою значущість у сучасній лінгвістиці. На цій засаді актуалізується необхідність систематизації наявних у сучасному мовознавстві концепцій стосовно дослідження процесу адаптації лексичних запозичень. При цьому своєчасність такого комплексного розгляду повинна сприяти класифікації лексичних запозичень.

У дисертації досліджено значну кількість праць мовознавців кінця ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. Головні здобутки належать таким видатним ученим, як Я. К. Грот, О. О. Потебня, Ф. Є. Корш, Є. Ф. Карський, Ш. Баллі, Р. Ф. Брандт, І. О. Бодуен де Куртене, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, А. М. Селіщев, А. Сеше, Г. Шухардт, Л. П. Якубинський, В. В. Виноградов, В. О. Богородицький, Б. О. Ларін, Л. В. Щерба, А. Мейє, Ф. Брюно, В. Пізані, О. О. Реформатський, Г. О. Винокур та ін. Друга хвиля інтересу до проблеми лексичних запозичень припала на другу половину ХХ ст. Процес адаптації лексичних запозичень проаналізовано в дослідженнях низки зарубіжних та вітчизняних фахівців. Серед них Е. Хауген, Т. Сейворі, Г. Хюттль-Ворт, М. М. Маковський, А. Мартіне, О. Б. Шахрай, Ю. С. Сорокін, Л. П. Крисін, В. В. Акуленко, Р. О. Будагов, Д. С. Лотте, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева, М. М. Шанський, С. В. Семчинський, О. М. Сендровець та ін.

У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. мовознавці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до практичного опрацювання матеріалу. Важливе значення екстралінгвальних причин і їх провідну роль у процесі лексичного запозичення підкреслюють багато лінгвістів, а саме О. В. Сергєєва, Г. В. Дружин, Л. П. Кислюк, Б. М. Ажнюк, Г. А. Сергєєва, В. П. Сімонок, У. Л. Мрозицька, О. А. Стишов, Л. М. Архипенко, К. В. Брітікова, О. П. Бодик та ін.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження пов'язаний з фундаментальною науковою роботою кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» «Порівняльно-історичний метод в українському мовознавстві (ХІХ ст. – 30-і рр. ХХ ст.)», затвердженою Міністерством освіти і науки України і зареєстрованою в

Українському інституті науково-технічної і економічної інформації (номер державної реєстрації 0115U003183). Автором досліджувалися етапи та ступені адаптації лексичних запозичень в інтерпретації вчених XIX ст. – початку XXI ст. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Донбаського державного педагогічного університету (протокол № 3 від 14.12.2010 р.) і погоджено в бюро наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (протокол № 2 від 20.04.2011 р.).

Метою дослідження є розкриття поглядів мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію іншомовних слів у мові-реципієнті.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- теоретично обґрунтувати поняття *лексичне запозичення, адаптація* у мові-реципієнті;
- розкрити погляди європейських (у тому числі українських і російських) та американських мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію лексичних запозичень із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації, виявити джерела цих поглядів;
- визначити диференційні ознаки ступенів адаптації запозичених слів на різних етапах та рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта у трактуванні мовознавців XIX ст. – початку XXI ст.;
- дослідити етапи та ступені адаптації лексичних запозичень в інтерпретації вчених XIX ст. – початку XXI ст.;
- розкрити сутність культурологічного аспекту процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті;
- виявити значущість тверджень лінгвістів XIX ст. – початку XXI ст. для сучасного мовознавства та перспективи подальших досліджень питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвістично-історіографічному аспекті сукупність наукових текстів із питання адаптації лексичних запозичень, авторами яких є мовознавці кінця XIX ст. – початку XXI ст. Це праці, присвячені питанню адаптації лексичних запозичень у складі індоєвропейських мов: монографії, навчальні посібники, лекційні університетські курси, статті, рецензії.

Предметом дослідження є погляди лінгвістів кінця XIX ст. – початку XXI ст. на проблему адаптації лексичних запозичень на різних етапах їх уходження в певну мову з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Оскільки зазначена проблема найбільш плідно розв'язувалася в індоєвропейстиці, ми обмежуємося матеріалом індоєвропейських мов.

Матеріалом дослідження стали лексичні запозичення, які містяться в наукових текстах.

Методологія дослідження ґрунтується на принципі історизму. Відповідно до поставлених завдань у нашій роботі використано *актуалістичний метод*, який дає змогу на підставі сучасних знань простежити еволюцію певних лінгвістичних концепцій та передбачити деякі тенденції

майбутнього розвитку відповідних теорій на основі сучасних знань. Ту чи іншу концепцію й методику розглянуто з погляду того, що нового внесли лінгвісти в науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їхні праці для розв'язання відповідних проблем. Операційний компонент актуалістичного методу в працях з історіографії мовознавства становить сукупність таких прийомів і процедур: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в дисертації на широкому фактичному матеріалі вперше розкрито специфіку дослідження адаптації лексичних запозичень (на різних етапах їх засвоєння в мові-реципієнті) в мовознавстві кінця XIX ст. – початку XXI ст., з'ясовано диференційні ознаки ступенів адаптації запозичених слів на різних рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта в лінгвоісторіографічному аспекті з урахуванням еволюції поглядів лінгвістів на різні аспекти аналізованих питань.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з розробкою методики лінгвоісторіографічного дослідження проблем адаптації лексичних запозичень (на матеріалі індоєвропейських мов). Оперування значним за обсягом фактичним матеріалом зумовило необхідність створити методику його систематизації шляхом поєднання хронологічного та концептуального підходів до його впорядкування й узагальнення. Наявність у європейському мовознавстві тверджень та концепцій, що виключають одна одну, стала поштовхом окреслення найбільш важливих тверджень та аргументів на їхню користь, що ґрунтуються насамперед на принципі об'єктивності в опрацюванні необхідного матеріалу, який у поєднанні з принципом історизму має допомогти в розкритті закономірностей розвитку мовознавства.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації сприятимуть розв'язанню актуальних проблем вивчення загальної лексикології в індоєвропейських мовах і можуть бути застосовані в подальших наукових пошуках. Результати здійсненого дослідження можуть бути застосовані в закладах вищої освіти при викладанні курсів «Історії лінгвістичних учень», «Загального мовознавства», «Вступу до мовознавства» й теоретичних курсів сучасних мов слов'янської, германської, романської та інших груп індоєвропейської сім'ї, а також у культурно-просвітницькій роботі.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження одержані дисертантом самостійно. У спільних з Куренною К. Д. статтях здобувачеві належить аналіз теоретичної значущості адаптації лексичних запозичень.

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено на 20-ти наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях, з них 8 – міжнародні: II Міжнародна наукова конференція молодих учених «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 27–28 вересня 2012 р.); V Міжнародна наукова конференція «Іноземна філологія у XXI столітті» (Запоріжжя, 5–6 квітня 2013 р.); II Міжнародна наукова інтердисциплінарна конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Рівне, 18–19 квітня 2013 р.); VI Міжнародна наукова конференція «Лексико-

граматичні інновації у сучасних слов'янських мовах» (Дніпропетровськ, 22–23 квітня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Методологія та історіографія мовознавства», присвячена Дню слов'янської писемності й культури та 1025-річчю Хрещення Русі (Слов'янськ, 23–25 травня 2013 р.); XIII Міжнародна інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасної науки» (Київ, 17–19 жовтня 2016 р.); Міжнародна наукова та професійна конференція «Urgent Problems of Philology and Linguistics» (Будапешт, Угорщина, 31 жовтня 2014 р.); X Міжнародна наукова конференція «Scientific thought transformation» (Морісвіль, США, 22 вересня 2017 р.); 11 – *всеукраїнські*: Всеукраїнська науково-практична конференція «Ключові проблеми сучасної германської та романської філології» (Луганськ, 23–24 травня 2013 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання сучасної науки та освіти» (м. Слов'янськ, 2013 р., 2014 р.); III Всеукраїнська наукова конференція германістів з міжнародною участю «Германістика у ХХІ ст.: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика» (Харків, 5 квітня 2014 р.); IV, V, VI, VII, VIII, IX, X Всеукраїнські науково-практичні конференції «Перспективні напрямки сучасної науки та освіти» (Слов'янськ, 2012–2018 рр.); 1 – *науково-практична Інтернет-конференція*: «Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства» (Слов'янськ, 2016 р.). Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури та кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (2011 –2018 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено у 19 наукових публікаціях: серед яких 11 статей опубліковано у фахових збірниках наукових праць, визначених МОН України, що відображають основні результати дослідження; 1 – у закордонному періодичному виданні (Угорщина); 7 – у виданнях, які додатково розкривають наукові результати дисертаційного дослідження, із яких 1 – у зарубіжному науковому виданні (США); 6 – у матеріалах доповідей на конференціях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційне дослідження загальним обсягом 243 сторінки (основний текст дисертації становить 187 сторінок) складається зі вступу, трьох основних розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (всього 377 позиції) та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** вмотивовано вибір теми та стан наукової розробки досліджуваної проблеми; обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету й завдання; визначено об'єкт, предмет і метод дослідження; визначено наукову новизну; окреслено теоретичне й практичне значення роботи; наведено відомості про апробацію результатів дослідження й структуру роботи.

У першому розділі «**Лінгвоісторіографічний аспект дослідження адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Метод і напрями дослідження**» стисло проаналізовано стан вивчення проблеми адаптації

лексичних запозичень у лінгвістичній історіографії, сформульовано поняттєво-термінологічний апарат диференційного визначення термінів *лексичне запозичення*, *адаптація*, схарактеризовано метод і напрями дисертаційного дослідження.

Основну увагу в дисертації приділено вченню про становлення принципів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті в студіях мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст.

У мовознавстві, зокрема у поняттєво-термінологічному апараті питання про визначення терміна *запозичення*, спостерігаємо певну неусталеність у спеціалізованих назвах. Визначено диференційні ознаки *іншомовного* та *запозиченого* слова. Іншомовні слова – слова з іншої мови, які більш або менш оказіонально вживаються в мові, проте не засвоєні повністю мовою-реципієнтом, на відміну від запозичених, але носії мови осмислюють їх як чужорідні й можуть зберігати певні ознаки свого походження, що виявляється в їхньому формальному та семантичному значенні (О. С. Ахманова, О. П. Бодик).

Низка лінгвістів тлумачить поняття *запозичення* за допомогою пояснення причини або умов загаданого явища (О. С. Ахманова, Д. Е. Розенталь); процесом переміщення різних елементів з однієї мови до іншої (О. О. Реформатський, Е. Хауген, Ж. Марузо, С. В. Семчинський, Ю. О. Жлуктенко, Л. І. Бараннікова, О. Г. Муромцева, М. П. Кочерган, О. О. Селіванова). Мовознавці аргументовано доводять, що традиційно термін *іншомовне запозичення* (або просто *запозичення*) в лінгвістиці вживається для позначення як самого процесу, що полягає в акцепції однією мовою лінгвістичного матеріалу з іншої мови внаслідок екстралінгвальних контактів між ними (Е. Ф. Володарська), так і його результату (Р. З. Гінзбург, Ж. Марузо, Е. Хауген, М. І. Філон).

У даному дослідженні оперуємо терміном *запозичення* в широкому значенні, розуміючи під ним (услід за О. Б. Ткаченком, Г. О. Хабургаєвим) слова, цілком засвоєні мовою-реципієнтом, які не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми та значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються в спеціальних словниках, запозичені слова подаються в загальних словниках разом із питомою лексикою. Процес входження іншомовної лексики до лексичного складу мови-реципієнта є важливим і складним етапом у вивченні питання дослідження запозиченої лексики. Засвоєння іншомовних лексичних елементів на новому ґрунті мовною системою реципієнта й становить сутність процесу адаптації, що є своєрідною перевіркою на різних рівнях мови. Засвоєння з точки зору лінгвістичних інтерпретацій полягає в тому, що воно вважається другим і при тому найбільш прогресивним етапом, ніж запозичення (О. А. Стишов, О. В. Маринова).

Контраверсійним є й питання визначення терміна *адаптація*. Кожен дослідник визначає цей термін із точки зору того аспекту, який він досліджує. У найзагальнішому вигляді під адаптацією більшість лінгвістів розуміє поетапний, багатогранний процес пристосування іншомовного лексичного елемента до фонетичного, граматичного, лексико-семантичного та стилістичного рівнів мови-реципієнта (С. В. Семчинський, І. М. Обухова,

О. В. Маринова). Поряд із терміном *адаптація* (К. М. Єр'оміна, О. Г. Муромцева, О. А. Стишов) використовують терміни *асиміляція*, *освоєння*, *засвоєння*. Під проблемою асиміляції іншомовних запозичень визнано ступінь уподібнення цих слів питомим словам (О. А. Стишов); пристосування запозичених слів до фонетичної та граматичної структури мови (С. В. Семчинський, К. М. Єр'оміна).

Іншомовні слова, потрапляючи в мовну систему, «підлаштовуються» під закони й закономірності мови-реципієнта, відбувається засвоєння слова на чужому мовному ґрунті. Кожна мова, виступаючи як мова-реципієнт, виробляє свої власні прийоми та способи адаптації іншомовного лексичного матеріалу – фонетичні, графічні, граматичні, семантичні. Одним з основних термінологічних понять у контексті теорії запозичення – яку лексичну одиницю вважають «власне запозиченням» – залишається найбільш дискусійним. У сучасній лінгвістиці досягнуто певне узгодження в тому, що сутність окресленої проблематики полягає в урахуванні критеріїв адаптації іншомовної лексичної одиниці до системи мови-реципієнта.

Відповідно до мети та завдань дослідження в роботі використано актуалістичний метод (метод актуалізму, або просто актуалізм) – загальнонауковий метод дослідження, який передбачає використання сучасних знань для вивчення минулого, сучасного і передбачення майбутнього. В історіографію мовознавства термін *актуалістичний метод* увів В. А. Глущенко, визначивши специфіку об'єкта, предмета та структури (зокрема операційного та телеологічного компонентів) зазначеного методу в зіставленні з порівняльно-історичним методом. Про значення та необхідність застосування актуалістичного методу у лінгвістичних працях писали його послідовники: В. М. Овчаренко, О. Л. Жихарева, О. М. Абрамичева, О. М. Голуб, К. А. Тищенко, О. В. Холодов, І. М. Рябініна, А. С. Орел, О. О. Клець, Н. В. Холодова, О. О. Фельчак, О. Ю. Марченко, Т. І. Приступа, А. С. Нікойлачук, К. В. Зубенко, С. Ю. Пампура, Р. М. Ситняк, О. В. Карат, О. Й. Бурковська.

Для повного й різнобічного розкриття питання історії цього питання лексичних запозичень матеріал у дисертації досліджено за такими напрямками: 1) теоретичне обґрунтування поняття *лексичне запозичення*, *адаптація* у мові-реципієнті; 2) розкриття поглядів мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст. на сутність процесу адаптації лексичних запозичень на матеріалі індоєвропейських мов з акцентуванням уваги на відповідних класифікаціях; 3) визначення диференційних ознак ступенів адаптації запозичених слів на різних етапах і рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта (з розмежуванням лінгвістичної та екстралінгвальної специфіки процесу їхньої адаптації) в трактуванні мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст.; 4) опис етапів адаптації лексичних запозичень в інтерпретації вчених ХІХ ст. – початку ХХІ ст.; 5) розкриття сутності культурологічного аспекту процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті; 6) виявлення значущості тверджень дослідників ХІХ ст. –

початку ХХІ ст. для сучасного мовознавства та перспективи подальших досліджень питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

У дисертації проаналізовано лінгвістичну спадщину теоретичної та практичної спрямованості лексикологів минулого й сьогодення, які досліджували процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

У другому розділі **«Загальнотеоретичні засади дослідження лексичних запозичень у мовознавстві кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст. Причини лексичних запозичень»** розкрито погляди вчених цього періоду на питання становлення загальних положень теорії лексичних запозичень та причини входження запозичень у мову-реципієнт.

У лінгвістичній історіографії в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. проблема лексичних запозичень на науковому рівні в контексті питання доцільності/недоцільності вживання іншомовних слів найбільш гостро ставиться у філологічних студіях, які належать видатним ученим, історикам мови, таким як Я. К. Грот, Р. Ф. Брандт, Ф. І. Буслаєв, О. І. Соболевський, Ф. С. Корш, О. О. Шахматов, В. І. Самійленко, Д. Шелудько, М. В. Юшманов та ін. Ця проблематика також широко представлена в етимологічно-хронологічних працях мовознавців, зокрема, В. О. Богородицького, У. Хрестіані, М. Р. Фасмера, І. І. Огієнка та ін.

Питання функціонування іншомовних слів на основі етимологічної спрямованості та хронологічного аналізу лексичного складу у тій чи іншій мові було порушено в студіях таких лінгвістів, як Я. К. Грот, О. О. Потебня, М. П. Савинов, У. Хрестіані, Є. Ф. Корш, Н. А. Смирнов, І. І. Огієнко. Уперше в історії мовознавства Я. К. Гротом розроблено й удосконалено класифікацію входження запозичених слів до лексичного складу мови (беручи за основу гетерогенні критерії, зокрема, генетичний (О. О. Потебня), етимологічно-фонетичний (М. П. Савинов), етимологічно-хронологічний фактор (Н. А. Смирнов), яка ґрунтується на основі систематизації теорії німецьких лінгвістів за ступенем її освоєння в мові на *Lehnwörter* (запозичені, закріплені слова) та *Fremdwörter* (іншомовні слова). У роботах значна увага приділяється впливу мови-джерела та мови-посередника на мову-реципієнт, зокрема, на словниковий склад, семантику та синтаксис. Процес запозичення вивчається на основі декількох положень, а саме: класифікація визначення причин, джерела та ступінь адаптації запозичення іншомовних слів. Аналізуючи походження західноєвропейських слів та процес їх засвоєння, учені схиляються до думки, що запозичене слово не повинно суперечити звуковим законам певної мови й, що найважливіше, – його морфологічним особливостям, не має вносити розлад у синтаксичну й лексичну структуру мови, але, з іншого боку, учені застерігають проти надмірного та незрозумілого вживання іншомовних слів.

У розділі також зазначено, що розробка й удосконалення принципів етимологічного вживання та лексикографічної фіксації лексичних запозичень у студіях Н. А. Смирнова, І. І. Огієнка, В. І. Самійленка, І. В. Шаровольського, М. В. Юшманова зумовили розвиток основних теоретико-методологічних засад вчення про лексичні запозичення. Найбільшу й найважливішу частину запозичень складала міжнародна й

науково-технічна термінологія. Іншомовні слова учені супроводжували питомими відповідниками; така практика мала на меті вдосконалити рідну літературну мову, збагатити її науковою лексикою. Використання іншомовних слів дає позитивну відповідь на питання про доцільність їхнього вживання. Погляди мовознавців ототожнювались до правильного, точного, і головне – зрозумілого вживання іншомовних слів, що є одним із найголовніших засобів досягнення вимогливості в процесі адаптації та використанні нових слів. Унаслідок суперечок і боротьби думок виробилося єдине трактування необхідності розвитку літературної мови на національній основі, але з розумним використанням іншомовних слів, що збагачують лексичну систему мови-реципієнта.

Дослідження лінгвістів (С. В. Семчинський, К. Ф. Яковлев, Й. Л. Вайсгербер, Дж. Томас, Б. М. Ажнюк, О. А. Стишов, Х. Пфандель, Б. Л. Хоффер, С. І. Дорошенко, П. О. Селігей, О. О. Тараненко) дозволило встановити причинно-наслідкові ланцюги теоретичних засад учення про лексичні запозичення у світлі соціальної детермінації з позиції доцільності іншомовних слів та як невід'ємної частини мови. Лексичні запозичення не шкодять самобутності мови-реципієнта за умови, якщо не порушуються внутрішні закони розвитку мови та властива їй морфологічна будова залишається незмінною. Визначення зазначеного питання виявляється важливим не тільки з методологічного погляду, але й через його велике практичне значення.

Неоднозначними є погляди вчених на порушену проблему. Уточнюючи та синтезуючи ці протиріччя, Б. М. Ажнюк, Дж. Томас, Х. Пфандель, П. О. Селігей, Р. Й. Вишнівський висувують гіпотезу про тенденцію доцільності вживання запозичених слів, що зумовлена, насамперед, низкою історичних причин. Учені вказують на поступове зростання вживання іншомовних слів (чи принаймні відсутність їхнього спаду), пояснюючи такий результат як природну реакцію та контакти з соціокультурним середовищем, що відбуваються в житті людини.

У розділі зауважено, що мовна система характеризується як складноструктуроване утворення, яке постійно змінюється й еволюціонує під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників і вимагає повного осмислення. Дія цих чинників відбувається завжди комплексно за певних зовнішніх та внутрішніх умов. Ці умови визначаються як системні, мова розкриває внаслідок цього подвійну залежність своєї еволюції, ураховуючи соціальне середовище, з одного боку, та її внутрішні механізми, які проявляються під впливом зовнішніх (соціальних факторів) – з іншого. У процесі розвитку мови причини мовних змін дуже складно переплітаються. Взаємодія під час взаємопроникнення лінгвістичного й соціального аспектів закріплюється в елементах лексики, які функціонують у процесі комунікативної й пізнавальної діяльності. Між зовнішніми та внутрішніми умовами існує ієрархічна система, оскільки на характер міжмовних відносин впливають не тільки зовнішні чинники, але й особливості мовної структури (Ю. Д. Дешерієв, Ю. О. Жлуктенко, Б. О. Серебренніков, Л. А. Булаховський, Ф. М. Березін,

В. М. Русанівський, В. К. Журавльов, О. М. Мороховський, С. В. Семчинський, О. В. Сергєєва, Б. М. Ажнюк, А. С. Зеленко).

Еволюція поглядів мовознавців полягала в переході від намагання встановити універсальну причину мовних змін до визнання комплексу причин, установлення внутрішніх причин, причинново-наслідкових ланцюгів: неможливість аналізу лексичних запозичень без урахування соціолінгвістичного характеру цього явища й необхідність пояснення лінгвістичних змін у зв'язку з фактами історії, психології й навіть фізіології людини (І. О. Бодуен де Куртене, Л. П. Якубинський, В. М. Жирмунський, О. О. Шахматов); відмінностями економічного й культурного розвитку народів, при цьому суспільний досвід у галузі матеріального виробництва неминуче відображається в мові-реципієнті запозиченням нових понять та предметів (Ф. І. Буслаєв, С. К. Буліч, Є. Ф. Будде); у визначенні етимологічного фактора входження іншомовних слів (Ф. І. Буслаєв, Ф. Є. Корш, Є. Ф. Будде) та ін.

У розділі порушується питання вивчення проблем наукового осмислення процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті без чіткої диференціації власне зовнішніх та внутрішніх. Це питання активно опрацьовується як зарубіжними, так і вітчизняними вченими (І. В. Шаровольський, Ш. Баллі, В. І. Самійленко, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, В. М. Жирмунський, А. Мейє, А. Доза та ін.). У лінгвістичній характеристиці лінгвісти ставили завдання більшою мірою аналізувати лексичний склад без достатньої адаптації, тоді як слова з європейських мов засвоювалися надзвичайно активно і в досить значному обсязі, що було пов'язано з загальним процесом інтернаціоналізації лексичного складу багатьох мов. Це була, на наш погляд, одна з найбільш досліджуваних площин для вивчення питання про причини виникнення лексичних запозичень, функціонування, а надалі – засвоєння слів іншомовного походження.

У кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. процес входження лексичних запозичень до лексичної системи мови-реципієнта відбувався в основному в умовах тісної мовної інтерференції. Відзначено важливість дослідження Я. К. Гротом вживання й функціонування запозичень у нерозривному зв'язку з мовною інтерференцією, а також уведення низки ідей про розвиток мовної структури внаслідок поняття «мовного контакту» (І. В. Шаровольський, І. І. Огієнко, В. І. Самійленко, В. В. Виноградов, В. М. Жирмунський), яке охоплює різноманітні мовні зв'язки, що виявляються на всіх лінгвістичних рівнях і які встановлюються за певних історико-географічних, суспільно-політичних, культурних, психологічних та інших чинників між мовами незалежно від їхньої генеалогічної спорідненості чи типологічної близькості.

Поняття *мовного контакту* як умова появи лексичних запозичень розвінчується в тісному зв'язку з поняттями білінгвізму, монолінгвізму, взаємодії мов (Т. О. Бертагаєв, У. Вайнрайх, Б. Гавранек, А. Россеті, В. Шперебер, Е. Роджерс). Здебільшого в працях американських та європейських учених соціолінгвістичні причини запозичення вважаються визначальними, проникненню нових слів сприяють саме економічні, культурні та соціально-історичні умови; водночас здійснюється акцент на необхідності

розмежування зовнішніх та внутрішніх чинників іншомовного впливу за умови їхньої обов'язкової взаємодії.

Дослідження концепцій майже всіх лінгвістів стосовно визначення причин лексичного запозичення в мові-реципієнті та їх взаємозв'язку ідентифікуються, що не можна розглядати вплив екстралінгвальних чинників, не враховуючи лінгвальні (Ю. С. Сорокін, Л. П. Крисін, С. В. Семчинський, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева, В. П. Сімонок, Н. С. Валгіна, О. А. Стишов, М. В. Бондар, Л. М. Архипенко, К. С. Брітікова, Л. В. Гребінник).

Зроблено важливі висновки про те, що в лінгвістичних дослідженнях останнього десятиріччя вплив зовнішніх чинників на розвиток лексики мови-реципієнта надто перебільшується, особливо акцентується на вирішальній ролі соціальних, політичних і економічних зрушень у суттєвих змінах мовної поведінки членів мовного соціуму і структури мови в цілому (О. А. Стишов).

Відзначено, що зовнішні причини запозичення зумовлюють мовні причини запозичення, утворюючи певну мовну взаємодію, створюючи сукупність лінгвальних і позалінгвальних причин, які сприяють появі запозичених слів з однієї мови до іншої. Кожна з екстралінгвальних чи лінгвальних причин своєрідно позначається на процесі освоєння лексичних запозичень у певний час, необхідний для адаптації до лексичної системи мови-реципієнта, на ступінь і способи перетворення й трансформації в мовній системі.

У третьому розділ **«Дослідження адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець ХІХ ст. – початок ХХІ ст.)»** представлено погляди вчених на проблему адаптації в мові-реципієнті, визначено диференційні ознаки ступенів адаптації запозичених слів на різних рівнях мовної системи та їхнє культурологічне значення.

Аналіз поглядів мовознавців (Я. К. Грот, Г. Пауль, І. О. Бодуен де Куртене, О. І. Соболевський, О. О. Потебня, М. Р. Фасмер, Р. Кляйнпауль, І. І. Огієнко, Л. В. Щерба, Л. Блумфільд, М. В. Юшманов, Е. Хауген, У. Вайнрайх, Г. Хюттль-Ворт та ін.) дозволив зробити висновок, що дослідження проводилося з точки зору етимології та теоретичних принципів адаптації, виходячи із загальних положень лінгвістики.

Учені розглядають проблему засвоєння іншомовних слів не тільки з позиції морфологічного та фонетичного пристосування до структурних норм мови-реципієнта, але й з погляду словотвірної й семантичної адаптації, функціональної активності запозичених слів. Незважаючи на наявність різних класифікацій, можна виділити їхні головні особливості, серед яких найвиразнішими є: трансформація слова згідно з нормами та структурою мови-реципієнта (Я. К. Грот, І. О. Бодуен де Куртене, Г. Пауль), калькування (Я. К. Грот), засвоєння за допомогою народного словотворення (І. О. Бодуен де Куртене, М. П. Савинов, І. І. Огієнко), супровід іншомовного слова перекладом або експланаторним методом (О. І. Соболевський), критерії диференційних ознак на морфологічному, фонетичному, семасіологічному (О. І. Соболевський, Л. В. Щерба, Ж. Вандрієс, В. О. Богородицький),

семантичному рівнях (В. В. Виноградов), тенденції графемно-орфографічного рівня (Л. А. Булаховський).

Виділяють різноманітні критерії адаптації запозиченого слова, які необхідні для входження іншомовних слів до системи мови-реципієнта, проте зустрічаються деякі розбіжності стосовно виокремлення обов'язкових і факультативних ознак; деякі вчені доповнюють чи наголошують на окремих критеріях. Оскільки певні невідповідності все ж таки виникають у послідовності та особливостях виокремлення ознак адаптації іншомовної лексики серед лінгвістів, які поділяють їх загалом на основні та факультативні (хоча всі критерії асимільованості можна вважати суттєвими), виникає необхідність визначення етапів адаптації іншомовного слова в теорії вивчення лексичного запозичення. Низка протиріч стала поштовхом для подальших змін.

Незважаючи на неоднозначні погляди, які набула проблема адаптації лексичних запозичень, доходимо висновку, що семантичне засвоєння є власне єдиним і необхідним критерієм присвоєння іншомовному слову статусу запозиченого. Усвідомлення важливості семантичної адаптації для успішної асиміляції іншомовних лексичних одиниць вважається основним етапом розвитку теорії запозичення. Услід за Ю. С. Сорокіним, В. Ю. Мартинєком, С. І. Олексієнком, С. А. Беляєвою, О. В. Мариноюю, І. В. Муромцевим, виділяємо два етапи: *формальна і семантична адаптація*. Відносити до власне запозичень тільки певну лексичну одиницю, яка успішно пройшла етап семантичної адаптації, видається не зовсім вірно, оскільки встановлення цього факту вимагає чіткої деталізації опису моделі лексико-семантичних відносин, наявності яких в іншомовного слова в мові-реципієнті дозволяє говорити про завершення етапу адаптації. За спостереженнями Н. Б. Шарипової, це не є можливим (принаймні, на даному етапі розвитку наукової думки) в силу високого рівня індивідуальності характеру семантичного засвоєння. *Формальна адаптація* іншомовних слів об'єднує асиміляцію на фонетичному, графічному й морфологічному рівнях. Ознаки формального освоєння широко використовуються лінгвістами при диференціації іншомовних лексичних одиниць, що функціонують у системі мови-реципієнта. Аналізуючи визначення іншомовного вкраплення, варваризму й екзотизму, більшість учених наголошує, що при визначенні іншомовних вкраплень адаптаційний фактор (незасвоєність) лінгвістами ставиться на перше місце. Іншомовне вкраплення, варваризми та власне запозичення хронологічно відбивають етапи входження іншомовної лексичної одиниці в нову для неї мову-реципієнта.

Необхідними й достатніми ознаками віднесення тієї чи іншої іншомовної одиниці до власне запозичень визначається, по-перше, функціонування слова в системі мови-реципієнта в єдиній звуковій та графічній формах і, по-друге, наявність повної граматичної парадигми, що відповідає нормам, прийнятим у мові-реципієнті. Однак успішне проходження етапу формальної адаптації забезпечує лексичній одиниці статус запозичення, але не є гарантією успішного семантичного освоєння. Отже, із погляду семантичної адаптації формальна асиміляція запозичення є необхідною, але не достатньою умовою (Л. М. Архипенко, Н. Б. Шарипова).

Результатом семантичного процесу є формування самостійного лексичного значення іншомовного слова в новому лінгвістичному оточенні й встановлення певних відносин з іншими словами мови-реципієнта всередині тематичної групи. Усі подальші зміни, що трапляються із запозиченим словом, уже не є процесом адаптації, а є відображенням його подальшого семантичного (синтаксичного, стилістичного тощо) функціонування в системі мови-реципієнта.

Адаптаційний етап дозволяє диференціювати власне запозичення від іншомовних вкраплень і варваризмів на рівні формальної асиміляції, а також, визначивши показники семантичного освоєння, розмежувати етапи семантичної адаптації іншомовного слова й подальшого семантичного розвитку іншомовного лексичного запозичення в системі мови-реципієнта.

Певна увага приділена визначенню культурологічного значення іншомовних слів.

ВИСНОВКИ

1. Для становлення загальнолінгвістичної теорії запозичених слів важливо окреслити варіативну базу щодо визначення поняття *лексичне запозичення*. У сучасній лінгвістиці немає чітких дефініцій стосовно відповідного поняттєво-термінологічного апарату, оскільки лінгвісти, удаючись до визначення понять, акцентують увагу на різних ознаках запозичених слів. Мовознавці другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. аналізують запозичення здебільшого згідно з визначенням різних критеріїв, а саме: етимологічного (Г. Хюттль-Ворт); структурно-семантичного (Е. Хауген, М. М. Маковський, Н. С. Авілова, О. А. Стишов); функціонального (Л. П. Крисін, А. О. Брагіна, М. М. Шанський, Л. Л. Касаткін, Л. М. Архипенко, С. І. Дорошенко, М. І. Філон); історико-хронологічного (В. Т. Коломієць, Г. О. Муромцева) та ін. Термін *запозичення* вживається у двох значеннях. Уживання терміна *запозичення* в широкому тлумаченні ґрунтується на взаємодії мовних систем, що сприяє збагаченню словникового складу мов (Л. В. Щерба, У. Вайнрайх, Л. А. Булаховський, С. В. Семчинський, Л. Шулан, Ю. С. Сорокін, Ю. О. Жлуктенко, Д. С. Лотте). Інший підхід визначається як процес міграції лексичних запозичень, спрямований на перенесення готових елементів з однієї мови в іншу та природне освоєння системою мови-реципієнта, процес адаптації до її власних ресурсів і потреб, формальне й систематичне перетворення в умовах зовсім іншої мови (О. О. Реформатський, Б. Гавранек, М. П. Кочерган, І. В. Муромцев, О. О. Селіванова). До кінця нерозв'язаним залишається питання про визначення понять *адаптація* й *асиміляція* та їхніх диференційних ознак.

2. Актуальність загальнотеоретичних положень, пов'язаних з адаптацією лексичних запозичень, започаткована в лінгвістиці в кінці ХІХ ст. з розгляду питання доцільності/недоцільності іншомовних слів у мові-реципієнті, що вперше було засвідчено Р. Ф. Брандтом й продовжено в студіях О. І. Соболевського, Ф. Є. Корша, Є. Ф. Карського, І. І. Огієнка та ін. Принцип

доцільності виступив головним критерієм у студіях таких учених, як Ш. Баллі, Й. Л. Вайсгербер, Б. Гавранек, Й. Вахек, В. Матезіус, А. Доза. Ця позиція відбилася в практиці досліджень інших учених, а саме: запозичене слово не повинно суперечити фонетичним, морфологічним та синтаксичним законам рідної мови (Я. К. Грот, О. О. Потебня, І. О. Бодуен де Куртене, Ш. Баллі, М. В. Юшманов, Л. А. Булаховський, Р. Смаль-Стоцький, У. Вайнрайх). Праці мовознавців (В. І. Самійленко, І. В. Шаровольский, Д. Шелудько) дають важливий матеріал про уяву семантичної структури запозичених слів, хронологію та ступінь активності їхнього засвоєння. Нове тлумачення в межах соціолінгвістичного підходу набула теза про процес адаптації лексичних запозичень, що можливо як в умовах білінгвізму, так і монолінгвізму навіть за відсутності тісного зв'язку між двома мовами, а також унаслідок мінімального індивідуального контакту (Т. О. Бертагаєв, У. Вайнрайх, Б. Гавранек, Е. Роджерс, А. Россеті, В. Шпербер). У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. питання доцільності іншомовних слів відбувалося у двох напрямках: із погляду мовного пуризму – прагнення очистити мову від іншомовних слів (Дж. Томас, Б. М. Ажнюк, І. Д. Фаріон, Р. П. Дзись, П. О. Селігей, О. О. Тараненко); розумного використання запозичених слів, які здебільшого входять до активного вжитку й посідають чільне місце в лексичному складі мови-реципієнта, збагачують лексику мови та її виражальні засоби (К. Ф. Яковлев, В. П. Сімонок, Б. Л. Хоффер); у вживанні іншомовних слів європейського та інтернаціонального характеру, які поповнюють різноманітні термінологічні підсистеми, визнано збагачення мови-реципієнта, але приймати лексичні запозичення треба в міру доцільності й у міру розумності; вживання запозичених слів повинно бути доречним залежно від стилістичних і семантичних особливостей (В. П. Сімонок, О. А. Стишов).

3. Питання еволюції адаптації іншомовної лексики підтвердило, що воно вже достатньо активно здійснювалось у кінці ХІХ ст. – першій половині ХХ ст. на новому рівні з погляду етимології й теоретичних принципів питання адаптації, виходячи із загальних положень лінгвістики. Учені досліджують питання адаптації не в поєднанні із загальною теорією цілісного процесу, а в розмежуванні з нею (Г. Пауль, Я. К. Грот, О. І. Соболевський, І. О. Бодуен де Куртене, М. Р. Фасмер, Р. Кляйнпауль, І. І. Огієнко, Е. Ріхтер, Л. В. Щерба, Л. Блумфільд, В. В. Виноградов, У. Вайнрайх, Е. Хауген та ін.). Єдиною класифікацією запозичених слів за ступенем засвоєння виступав розподіл слів згідно з твердженням теорії німецьких лінгвістів на чолі з А. Шлейхером, Г. Хіртом, Ф. Верде, які висунули ідею поділу всієї іншомовної лексики за ступенем її засвоєння в мові на запозичені, закріплені слова (*Lehnwörter*) та іншомовні слова (*Fremdwörter*). Фундатори класифікації керувались критерієм часу входження слів, не зважаючи на особливості функціонування запозичених слів. Зазначений розподіл запозичених слів відображений у численних студіях (Г. Пауль, Я. К. Грот, І. О. Бодуен де Куртене, Є. Ф. Карський, І. І. Огієнко, В. Пізані) і був провідним у лінгвістичних дослідженнях майже до середини ХХ ст.

4. У кінці XIX ст. – першій половині XX ст. більшість учених звертали особливу увагу перш за все на фонетичні та морфологічні ознаки під час засвоєння іншомовних слів відносно різних етимологічних джерел (Г. Пауль, М. П. Савинов, В. О. Богородицький, І. В. Шаровольський, Є. Ф. Корш, Ф. І. Буслаєв, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, А. Мейє, А. Доза). Зростання уваги до вивчення питання лексичних запозичень зумовило збільшення інтересу мовознавців до активного опрацювання проблеми адаптації іншомовних слів на фонетичному, граматичному, лексико-семантичному рівнях мови-реципієнта (С. В. Семчинський, С. А. Беляєва, І. М. Обухова, Л. М. Архипова, О. В. Маринова). Сучасна лінгвістика, досліджуючи проблему адаптації лексичних запозичень, базується на різноманітні та комплексному поєднанні концепцій і класифікацій. Учені розглядають проблему засвоєння іншомовних слів не тільки з позиції морфологічного та фонетичного пристосування до структурних норм мови-реципієнта, але й з погляду словотвірної й семантичної адаптації, функціональної активності запозичених слів (Л. П. Єфремов, Ю. С. Сорокін, Л. П. Крисін, П. М. Лизанець, О. А. Стишов, К. Рьомер). Диференційні ознаки адаптації іншомовних і запозичених слів виокремлено майже в усіх класифікаціях.

5. Аналіз дослідження та розмежування зовнішніх і внутрішніх чинників показав, що різні за своєю природньою сутністю, силою впливу та інтенсивністю їхнього вияву, але взаємопов'язані між собою, вони сприяють переміщенню запозичених слів з однієї мови до іншої. Кожна з причин своєрідно позначається на процесі освоєння лексичних запозичень у певний час, необхідний для адаптації до лексичної системи мови-реципієнта, на ступінь і способи перетворення й трансформації в мовній системі. Деякі вчені виокремили обліigatorні й факультативні чинники (Л. П. Крисін, Л. М. Архипенко). До складу обліigatorних причин лінгвісти віднесли сам факт безпосереднього зв'язку лексичного запозичення з розвитком економічних, наукових, культурних та соціальних відносин – це неодмінний чинник для всіх періодів.

6. Теоретичні й практичні засади для всебічного дослідження питання диференційних ознак адаптації іншомовних слів відображено в більшості студій (О. Б. Шахрай, Н. С. Авілова, Л. П. Єфремов, Ю. С. Сорокін, Ю. О. Жлуктенко, П. М. Лизанець, І. М. Обухова, Л. М. Архипенко). Використання комплексного підходу дозволило вийти на якісно новий рівень узагальнень. Новітні теорії та залучення значної кількості фактів уможливили отримання певних результатів у дослідженні невідповідності та послідовності виокремлення ознак адаптації іншомовної лексики. Спроби опису сутності основних та факультативних критеріїв асимільованості зумовили необхідність визначення етапів адаптації іншомовного слова в теорії вивчення лексичного запозичення. Виділяють різноманітні показники адаптації запозиченого слова, які необхідні для входження іншомовних слів до системи мови-одержувача: передача іншомовних слів фонетичними й графічними засобами мови-реципієнта, співвіднесення слів із граматичними класами й категоріями мови, фонетична й граматична адаптація іншомовних слів, словотвірна активність,

семантичне засвоєння іншомовних слів, регулярне вживання в мові: для слова, яке не прикріплене до якої-небудь стилістичної сфери, – у різних літературних жанрах; для терміна – усталене вживання в термінологічній галузі (Ю. О. Жлуктенко, Ю. С. Сорокін, П. М. Лизанець, О. А. Стишов).

7. У лінгвістичній літературі виокремлюється й систематизується різна кількість етапів адаптації у мові-реципієнті (Т. Сейворі, Ю. О. Жлуктенко, П. М. Лизанець, В. М. Аристова, О. Е. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутіна, Л. П. Кислюк, Г. А. Сергєєва, В. П. Сімонок, О. А. Стишов, Л. М. Архипенко, Я. В. Битківська). Визначені етапи в студіях вітчизняних, американських та європейських лінгвістів відображають у цілому ієрархію послідовності процесу адаптації іншомовних слів на основі головних показників на кожному з етапів, проте спостерігається відсутність диференціації й деталізації ознак на різних рівнях мови.

8. Іншомовні слова, які з'являються в мові-реципієнті й нові значення слів мають різну мотивацію: соціальну, традиційно-побутову, емоційно-психологічну, що, у свою чергу, допомагає носіям мови адекватно й глибоко навколишній світ, точніше передавати свої думки. Запозичена лексика в цьому випадку є одним із найважливіших культурологічних аспектів розвитку структури мови, що виступає соціально значимим елементом мовної поведінки носія мови, а також джерелом, яке відбиває культуру етносу. Набути ці знання й навички неможливо без урахування всіх змін, які відбуваються в мові в процесі її розвитку, і насамперед – без урахування змін у словниковому складі мови.

9. Перспективним до вирішення в подальших наукових розвідках вважаємо принцип поєднання найкращих наукових досягнень минулого з розвитком новітніх підходів до вивчення проблеми адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті та в широкому залученні до аналізу матеріалу індоєвропейських та неіндоєвропейських мов.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у фахових виданнях України:

1. Роман В. В. Адаптація лексичних запозичень у концепції І. І. Огієнка: загальнолінгвістичний аспект. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2013. № 53. С. 149–153.

2. Роман В. В. Тенденції адаптації нових суспільно-політичних лексичних запозичень у мові-реципієнті: функціональний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 19. Т. 2. С. 180–188.

3. Роман В. В. Екстралінгвальні чинники адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті: лінгвоісторіографічний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Сучасні тенденції розвитку мов. Науковий часопис національного*

педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ, 2013. Вип. 10. Серія № 9. С. 225–234.

4. Роман В. В. Дослідження процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на основі лінгвального характеру (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Нова філологія*. Запоріжжя, 2013. № 56. С. 192–197.

5. Роман В. В. Контекстуальное значение лексических заимствований. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2013. № 14 (273). С. 231–239.

6. Роман В. В. До питання способів і типів адаптації сучасної запозиченої лексики (на матеріалі лексики ЗМІ). *Актуальні проблеми слов'янської філології: лінгвістика і літературознавство*. Бердянськ, 2013. Вип. ХХVII. Ч. 1. С. 492–503.

7. Роман В. В. З історії вивчення процесу адаптації лексичних запозичень крізь призму соціолінгвістичного підходу (перша половина ХХ ст.). *Лінгвістика*. Луганськ, 2013. № 2 (29). С. 45–53.

8. Роман В. В. Функціонування лексичних запозичень у мові ЗМІ: соціолінгвістичний аспект. *Наукові записки. Філологічні науки*. Ніжин, 2013. Кн. 3. С. 90–95.

9. Роман В. В., Куренна К. Д. До питання про способи адаптації лексичних запозичень. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2016. Вип. 3. С. 97–107.

10. Роман В. В. Ознаки адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2017. Вип. 5. С. 22–29.

11. Роман В. В. Вплив екстра- та інтралінгвістичних чинників на процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2018. Вип. 6. С. 44–53.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

12. Роман В. В. Національно-культурна специфіка адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Science and Education a New Dimension. Philology*, Budapest. II (7), Issue: 34, 2014. S. 70–75.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

13. Роман В. В. Екстралінгвальні чинники адаптації лексичних запозичень у мові ЗМІ: лінгвоісторіографічний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Германістика у ХХІ столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика: тези доповідей III Всеукраїнської наукової конференції германістів з міжнародною участю*, (м. Харків, 5 квітня 2014 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 114–116.

14. Роман В. В. До питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на основі лінгвального характеру (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Актуальні питання сучасної науки і освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-

практичної конференції ДДПУ (м. Слов'янськ, 22–24 травня 2014 р.). Слов'янськ : ДДПУ, 2014. Вип. 6. С. 405–408.

15. Роман В. В. Особливості освоєння запозичених слів. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ (м. Слов'янськ, 19–20 травня 2016). Слов'янськ : ДДПУ, 2016. Вип. 8. Ч. 1. С. 257–261.

16. Роман В. В., Куренна К. Д. К вопросу о контекстуальном употреблении лексических заимствований. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали XIII Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 17–19 жовтня 2016 р.). Київ : ТК Меганом, 2016. С. 44–57.

17. Роман В. В. The process of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient based on the intralingual principle (the end of the XXth – the beginning of the XXIst century). Proceedings of X International scientific conference *Scientific thought transformation*. Morrisville, September 22, 2017. Morrisville, Lulu Press, 2017. P. 96 – 100.

18. Роман В. В. Процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті: диференційні ознаки (лінгвіоісторіографічний огляд). *Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії як найважливіших галузей науки про мову* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. Слов'янськ : ДДПУ, 2017. С. 93–98.

19. Роман В. В. Класифікація лексичних запозичень за рівнем їх освоєності. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ, (м. Слов'янськ, 22–24 травня 2018 р.). Слов'янськ : ДДПУ, 2018. Вип. 10. Ч. 2. С. 92–98.

АНОТАЦІЯ

Роман В. В. Адаптація лексичних запозичень у мові-реципієнті (лінгвіоісторіографічний аспект). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» МОН України, Одеса, 2018.

У дисертації представлено лінгвіоісторіографічне дослідження питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на матеріалі індоєвропейських мов; узагальнено напрацювання вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо адаптації лексичних запозичень в цілому та їх функціонування зокрема.

Розкрито загальнотеоретичні засади становлення питання лексичних запозичень та проблему їхньої доцільності у витлумаченні вчених кінця XIX ст. – початку XXI ст. Систематизовано питання про причини виникнення лексичних запозичень, функціонування та засвоєння слів іншомовного походження. Визначено екстралінгвальні й інтралінгвальні причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта та диференційні ознаки

формальної та семантичної адаптації запозичених слів на різних рівнях мовної системи в трактуванні мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст.

Проаналізовано етапи та ступені адаптації лексичних запозичень. Певну увагу приділено визначенню культурологічного значення запозичених слів

Ключові слова: адаптація лексичних запозичень, мова-реципієнт, інтра- та екстралінгвальні чинники, етапи й ступені адаптації, лінгвоісторіографічний аспект, актуалістичний метод.

АННОТАЦІЯ

Роман В. В. Адаптація лексических заимствований в языке-реципиенте (лингвисториографический аспект). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского» МОН Украины. – Одесса, 2018.

Диссертация посвящена лингвисториографическому исследованию проблемы адаптации лексических заимствований в языке-реципиенте на материале индоевропейских языков; обобщены наработки отечественных и зарубежных ученых, посвященные адаптации лексических заимствований в целом и их функционирование в частности. Раскрыты общетеоретические положения становления вопроса теории лексических заимствований и проблема их целесообразности в определении ученых конца ХІХ в. – начала ХХІ в. Систематизирован вопрос о причинах возникновения лексических заимствований, функционирования и освоения слов иностранного происхождения. Определены экстралингвальные и интралингвальные причины лексических заимствований и дифференциальные признаки формальной и семантической адаптации заимствованных слов в языке-реципиенте на разных уровнях языковой системы в работах лингвистов конца ХІХ в. – начала ХХІ в.

Проанализированы этапы и степени адаптации лексических заимствований. Особое внимание уделяется культурологическому значению заимствованных слов.

Ключевые слова: адаптация лексических заимствований, язык-реципиент, интра- и экстралингвальные причины, этапы и степени адаптации, лингвисториографический аспект, актуалистический метод.

SUMMARY

Roman V. V. Adaptation of lexical borrowings in the language-recipient (linguohistoriographic aspect). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.15 – General Linguistics. – The State Institution “South Ukrainian K. D. Ushynskiy National Pedagogical University”, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2018.

The thesis presents linguistic historiographic research into adaptation of lexical borrowings in the language-recipient of Indo-European languages; Ukrainian, American and European works devoted to the question of adaptation of lexical borrowings in general and their functioning in particular have been generalized. At the end of the 19th c. – the beginning of the 20th c. general-theoretical basis of formation of lexical borrowings and the problem of their usefulness in works by scientists have been revealed. The question of appearance of lexical borrowings, functioning and assimilation of loan-words has been systematized. Intra- and extralingual factors of lexical borrowings and differential features of formal and semantic adaptation of borrowed words in the language-recipient at different levels of language system in linguistic works have been determined. The stages and degrees of adaptation of lexical borrowings have been analyzed.

A great number of works by scientists of the end of the 19th – the beginning of the 21st centuries have been investigated. The main achievements in the outlined field belong to such scientists as Ya. K. Grot, A. A. Potebnia, M. Yu. Vasmer, Ye. F. Karskiy, R. F. Brandt, J. Baudouin de Courtenay and others.

The second wave of particular interest to the problem of lexical borrowings has been identified in the second half of the 20th c. The process of adaptation of lexical borrowings has been studied in works by a great number of foreign and Ukrainian researchers such as E. Haugen, T. Savory, G. Hüttl-Worth, M. M. Makovskiy, A. Martine, O. H. Muromtseva, N. M. Shanskiy.

At the end of the 20th – the beginning of the 21st cc. the linguists paid a special attention to the theoretical and practical comprehension of the problem. The importance of extralingual factor and its fundamental significance in the process of lexical borrowing is emphasized by a great majority of linguists such as E. V. Sergeieva, B. M. Azhniuk, V. P. Simonok, U. L. Mrozytska, O. A. Styshov, T. M. Poliakova, L. M. Arkhyenko and others.

The thesis focuses on basic theories of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient published at the end of the 19th – the beginning of the 21st cc. It has been pointed out that assimilation of foreign lexical elements in new conditions of the language-recipient becomes the essential part of the adaptation process; it may be regarded as a specific integration into various levels of the language.

The linguists interpret assimilation as the second and a more significant stage than the process of borrowing (O. A. Styshov, E. V. Marinova). S. V. Semchynskiy, I. N. Obukhova, E. V. Marinova and others understand adaptation as a gradual and manifold process of assimilation of a foreign lexical element into phonetic, grammar, lexico-semantic and stylistic levels of the language-recipient. Lexical elements being at various stages of the process are characterized by different degrees of adaptation. The process of adaptation is an important phase while studying lexical borrowings which function in the language-recipient at a definite stage of its development and an inseparable aspect of their usage in the language-recipient.

Key words: adaptation of lexical borrowings, language-recipient, intra- and extralingual factors, stages and degrees of adaptation, linguistic historiographic aspect, actualistic method.

